

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.173.34>

Data przesłania artykułu: 24.09.2019

Data akceptacji artykułu: 17.01.2020

DOROTA ŻYGADŁO-CZOPNIK

Uniwersytet Wrocławski, Polska

Pamięć/wspomnienie. Uwagi do tekstu Lubomíra Doležela *Život s literaturou.* *Vzpomínky a rozhovory*

We współczesnych badaniach naukowych znacznie wzrosło zainteresowanie tak zwaną historią osobistą¹. Na oznaczenie tego rodzaju źródeł zaczęto posługiwać się, zwłaszcza w literaturze holenderskiej i niemieckiej, terminem „ego-dokument”². W piśmiennictwie polskim, przede wszystkim z zakresu historii i historii literatury, na określenie tekstów, które są związane z historiami osobistymi i mają charakter biograficzny, używa się najczęściej pojęć literatura pamiętnikarska, przekazy pamiętnikarskie, dokumenty pamiętnikarskie lub literatura dokumentu osobistego. Ego-dokumenty to źródła, które zawierają autopercepcję i prezentację historycznego wydarzenia, osoby/osób, instytucji, obiektu. Do klasycznych ego-dokumentów zalicza się życiorysy, wspomnienia, dzienniki, pamiętniki, autobiografie, listy. Dzięki ego-dokumentom, jak podkreśla niemiecki uczyony Wienfried Schülze, jesteśmy bliżej ludzi w historii, mamy niejako bardziej bezpośredni dostęp do wydarzeń historycznych. Skomplikowane dzieje Europy Środkowej w XX wieku znajdują wyraz w historii czeskiego strukturalizmu — historyczne zawirowania rozrzuciły przedstawicieli tego kierunku po całym świecie. Czescy literaturoznawcy, także ci udający się na emigrację, niewątpliwie mieli świadomość, że nurt ten był jednym z najwybitniejszych osiągnięć czeskiej myśli w XX wieku.

¹ Zob. m. in. D. Demetrio, *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, przeł. A. Skolimowska, Kraków 2000; P. Lejeune, „*Drogi zeszycie...*”, „*drogi ekranie...*”. *O dziennikach osobistych*, przeł. A. Karpowicz, M. Rodak, P. Rodak, Warszawa 2010; P. Ricoeur, *Refleksja dokonana. Autobiografia intelektualna*, przeł. P. Bobowska-Nastarzewska, Kęty 2005; W. Schülze, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte* (Selbstzeugnisse der Neuzeit t. 2), [w:] *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, red. W. Schülze, Berlin 1996.

² Zob. W. Szulakiewicz, *Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych*, „Przełęcz Badań Edukacyjnych” 2013, nr 16, s. 65–84.

Jednym z przedstawicieli tej grupy był Lubomír Doležel, który w 1968 roku wyemigrował do Kanady.

Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie, jaką wartość poznawczą przedstawia ego-dokument *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory* autorstwa Lubomíra Doležela (1922–2017), opublikowany jako sześćdziesiąty tom w serii „Edice Pamět”³ przez praskie wydawnictwo Academia w 2013 roku. Dzięki analizie tego tekstu uzyskamy informacje dotyczące przeszłości pokolenia Czechów urodzonych przed drugą wojną światową, takie jak klimat duchowy tego okresu historycznego, który nie jest możliwy do odtworzenia na podstawie innych dokumentów. Dla naszych celów będzie to szkicowa refleksja nad fragmentami autobiograficznych opowieści Doležela, czesko-kanadyjskiego lingwisty, teoretyka literatury zaliczanego do grona przedstawicieli trzeciej generacji czeskiego strukturalizmu, pokolenia połączonego wspólnym doświadczeniem wojny i działającego w podobnym kontekście polityczno-intelektualnym (dominacja marksizmu i strukturalizmu). Jego tekst to zapis pewnej rzeczywistości, rejestracja i świadectwo widzianych miejsc, spotkanych osób, wydarzeń, których był świadkiem, oraz pozostawienie śladu po sobie i świecie, którego był uczestnikiem. Analizując „opowieść autobiograficzną” Lubomíra Doležela, dostrzegamy, że usytuowanie człowieka jest niezbywalne i wiąże się z faktycznością jego życia. Autor we wstępie do swoich wspomnień pisze:

Můj život byl dlouhý a plný událostí jak běžných, tak mimořádných. V těch mimořádných se odrazily velké historické otřesy, které charakterizují 20. století. Dopisují tyto vzpomínky v době (srpen 2012), kdy jsem dosáhl vysokého věku. Tento věk, který se někdy eufemisticky označuje jako věk zlatý, by se měl těšit úctě, jakou měl a snad ještě má v některých orientálních kulturách. Ne tak pro svou moudrost, jako spíše pro svou humánnost³.

Dla Doležela historia człowieka nie jest uporządkowaną strukturą, lecz raczej chaotycznym strumieniem powiązanych wzajemnie elementów, które retrospektywnie układa się w uporządkowaną strukturę. Narrator tekstu należy do rzeczywistości jako uczestnik albo świadek wydarzeń, mamy tutaj do czynienia z narracją immanentną. Pozycję narratora określa perspektywa czasowa i przestrzenna. Opowiada o wydarzeniach rzeczywistych, mniej lub bardziej odległych czasowo, lecz zawsze przeszłych w stosunku do rzeczywistego czasu narracji. *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory* jest zatem opowieścią o człowieku „20. století, jak mi ti připomněla má dcera Markéta, když mi na rozhraní miléníi věnovala knihu Güntera Grasse *Dvacáté století*. Budu se této charakteristiky držet i v těchto memoárech a ukončím je zhruba rokem 2000”⁴.

We wspomnieniach Doležela pojawia się specyficzna przestrzeń autobiograficzna, pojmowana nie tylko jako region geograficzny, ale przede wszystkim jako kulturowa ciągłość, która realizuje się w spontanicznym dziedziczeniu tradycji. Autor z nostalgią powraca do swojego szczęśliwego przedwojennego dzieciństwa

³ L. Doležel, *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory*, Praha 2013, s. 7.

⁴ *Ibidem*.

spędzonego w małej ojczyźnie, którą jest wieś Postřelmov w powiecie Šumperk, w regionie ołomunieckim. Powrót do tej przestrzeni to nie wyłącznie podróż geograficzna, lecz raczej mentalna i sentymentalna. Miejsce narodzin jest przestrzenią, która podległa mityzacji, ma nałożone przez Doležela znaczenia i zostaje wzniesione do wyższej rangi. W tekście czytamy:

Mé dětství skončilo s pátou třídou obecné školy. Bylo opravdu šťastné. Pod ochranou rodičů, pod péčí mé matky, pod vedením dobrých učitelek (už tehdy ve třídách obecných škol převládaly ženy), s tlupou kamarádů, ve svobodné a bezpečné zemi a v nezkažené přírodě jsem žil bezstarostně, ba radostně. Dětství je pro mě vpravdě navždy ztracený ráj [...]. Můj další život byl věnován vážnému studiu. Naši rodiče nás vedli k přesvědčení, že svou budoucnost zajistíme jen vzděláním⁵.

Lubomír Doležel powraca pamięcią do mitycznego „wtedy i tam”, aby doonać próby odnalezienia porządku i odpowiedniości w rzeczywistości. Zdaniem Yi-Fu Tuana przestrzeń mityczna jest składnikiem światopoglądu, koncepcją lokalizacji wartości, w której obrębie ludzie żyją na co dzień⁶. Mit pełni zatem we wspomnieniach czeskiego badacza funkcję rdzenia tożsamości kulturowej i historycznej⁷. Właśnie tu żyje *homo mikrokosmos* — autochton. Mała ojczyzna ma swoje punkty charakterystyczne, pojawiają się: dom, szkoła, młyn dziadka, rzeka Morawa, potoki górskie w Jeseníkach, lasy, łąki w okolicach miejscowości Lesnice i Zábřeh. Wspomniane elementy krajobrazu budują świadomość mieszkańca powiatu šumperskiego i lojalność wobec miejsca, które daje poczucie tożsamości. Refleksja autobiograficzna Doležela wykorzystywana jest zarówno do powiązania elementów składających się na jego historię w linearną całość czy nadania sensu poszczególnym elementom, jak i do odsłonięcia doświadczenia, które ufunduje i scali jego dalsze losy, w pewnym sensie doświadczenia pierwotnego. Doświadczeniem tym jest dla Doležela bycie Czechem, które decyduje o wszystkim, co spotkało badacza oraz całą jego rodzinę. Jak pisze:

Věnuji tuto knihu svému rodnému kraji — Zábřežsku. Je to jeden z nejmíce zapomenutých krajů naší vlasti. Nenarodila se tam žádná vynikající kulturní osobnost (jediným proslulým rodákem Zábřeha je Eskymo Welzl), nekonal se tam žádný historický kongres, ba ani se tam neodehrála žádná velká bitva. Avšak je to kraj pozoruhodné libosti. [...] Přestože lidé tohoto kraje nezasáhli nijak významně do dějin země, musí být oceněni tím, že si přes silné tlaky ubránili a uchovali své češství⁸.

Owo doświadczenie pierwotne miało wpływ na całe życie Doležela, odczuwa on bowiem dumę z ciągłości tradycji i historii miejsca, do którego mentalnie przynależy, oraz czerpie siłę z poczucia przynależności do konkretnego miejsca

⁵ *Ibidem*, s. 21.

⁶ Zob. Y. F. Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, przeł. A. Morawińska, Warszawa 1987, s. 114.

⁷ Wynikiem naturalizacji historii jest „trzecia droga”, człowiek ma możliwość samoumiejscowienia się w obszarze nadającym jego życiu poczucie wspólnoty z innymi ludźmi i podzielenia wspólnych wartości. Zob. W. Burszta, *Nostalgia i mit*, [w:] *Historia: o jeden świat za daleko*, red. E. Domańska, Poznań 1997, s. 120.

⁸ L. Doležel, *Život s literaturou...*, s. 9.

w świecie. Dla autora najważniejsi są jednak ludzie, którzy choć byli autorytetami, odeszli w niepamięć.

Mój život je zabydlen postavami „střední vrstvy”, zvláště těmi akademiky, kteří nesou tíhu univerzitní výuky a zkoušení a obětují všechen volný čas výzkumu a publikování, protože, paradoxně, jen tato „vedlejší” činnost je oceňována. Ti zajišťují úroveň svého oboru, ale jejich dílo nedosáhne masového ohlasu a brzy po svém odchodu jsou zapomenuti. Ale právě pro své zaměření na pluky „polem pracující” jsou mé vzpomínky obrazem určitého kulturního období⁹.

Doležel, rozpoczynając opowieść o swoich losach, zakorzenia ją w historii członków własnej rodziny. Sportretowani zostali jego rodzice, trzy siostry, dziadkowie, inaczej „znaczący inni”.

Od svého dětství a mládí jsem si byl vědom toho „stýkání a potýkání” Čechů s Němci, jak to výstižně pojmenoval František Palacký. To „stýkání” zasáhlo i do mého genomu. Otec mé babičky z otcovy strany byl Němec jménem Herrmann. [...] Jeho dcera se počestila, když se provdala za sedláka jménem Jan Doležel. Tím končí má prehistorie a mohu začít mé vzpomínky¹⁰.

Opisy osób ważnych dla autobiografii autora są lakoniczne. Pojawienie się tychże postaci zostało usankcjonowane raczej chronologią historii dziejów Doleżela, a nie ich znaczeniem dla dokonywanych przez niego wyborów życiowych. Wpływ, jaki wywarli na losy bohatera, miał charakter incydentalny. Czytając wspomnienia, ma się wrażenie, że samodzielne wybory, obok tła społeczno-historycznego, są głównym katalizatorem podejmowanych decyzji, poznajemy więc sprawcę działania (aktanta)¹¹, a nie jednostkę psychologiczną. Nie mamy bowiem wglądu w sferę psychologiczną bohatera narracji, w jego emocje, konflikty wewnętrzne, ponieważ ich opis jest oszczędny i oschły. Zminimalizowanie sfery psychologicznej we wspomnieniach może wiązać się z językoznawczym warsztatem badawczym Doleżela strukturalisty, gdyż „od chwili powstania analiza strukturalna bardzo niechętnie traktowała postacie jako esencję, nawet jeśli je klasyfikowała”¹². Autorowi chodzi raczej o odtworzenie składni ludzkich zachowań ukazanych we wspomnieniach, o nakreślenie drogi wyborów¹³. Obserwujemy zatem bohatera jako osobę działającą w określonych kontekstach społecznych, realizującą kolejne role społeczne — wnuka młynarza, dziecka wychowanego w rodzinie przedwojennego nauczyciela, a później więźnia obozu koncentracyjnego, studenta, literaturoznawcy, badacza, wykładowcy czeskich i zachodnich Uniwersytetów, albowiem „pojedynczość życia stoi w wyraźnej sprzeczności z wielością Ja, które można w jednostce odkryć, patrząc na nią z perspektywy roli społecz-

⁹ *Ibidem*, s. 8–9.

¹⁰ *Ibidem*, s. 10.

¹¹ Termin wprowadzony przez Algirdasa Greimasa, oznacza „podmiot działający”, postać charakteryzowaną nie tyle przez jej treści wewnętrzne, ile przez konkretne, realizowane przez nią działania. Zob. A. Burzyńska, M. P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków 2007, s. 291–292.

¹² R. Barthes, *Wstęp do analizy strukturalnej opowiadania*, przeł. W. Błońska, [w:] *Narratologia*, red. M. Głowiński, Gdańsk 2004, s. 37.

¹³ *Ibidem*, s. 51.

nej”¹⁴. Autor rezygnuje z wyrafinowanej stylistyki na rzecz ukonkretnionego, referującego języka. Dbą o precyzję słowa, aby być jak najlepiej zrozumianym.

Badacz powraca do traumatycznych wydarzeń, które są nadal „żywe” w pamięci, opisuje to, co „nieopisywalne”. W biografii Doležela doświadczenia wojenne to na pewno „epizody nuklearne”, czyli wydarzenia krytyczne, w zasadniczy sposób wpływające na procesy przeobrażeniowe i historię życia¹⁵. W tekście czytamy:

Po několik poválečných let jsem byl pronásledován jedním opakujícím se snem. [...] Klopytám přes kameny nebo kusy hlíny, jen s jedinou myšlenkou ve své hlavě — dosáhnout betonových krychlí dřívě, než bude pozdě. Vykládal jsem si tento sen jako obsesivní trauma z mé válečné zkušenosti¹⁶.

Wydarzenia, w jakich wówczas uczestniczył, stają się świadectwem przeżytych doświadczeń, które mają znaczenie ponadjednostkowe, mogą stać się istotnym składnikiem pamięci zbiorowej o ludobójstwie. Wspomina, że dla mieszkańców czesko-niemieckich terenów przygranicznych czas działań wojennych był szczególnie trudny. „A tak jsme se stali podivným hybridem: Češi s německým občanstvím”¹⁷. W kwietniu 1944 roku został aresztowany i uwięziony w Małej Warowni Terezin w związku z działalnością w antynazistowskim ruchu oporu w Šumperku i Zábřehu. Po siedmiu miesiącach został przewieziony do Wrocławia, a następnie w dramatycznych okolicznościach do Zwickau. W niewoli pozostał do końca wojny¹⁸. Z dystansem opowiada o świecie, który wypaczał losy człowieka. Zabieg ten daje czytelnikowi poniekąd „wolność” interpretacyjną, niezakłóconą nadmiernym sentymentalizmem i emocjonalnością, pozwala zająć określoną postawę wobec świata przedstawionego. Warto tu zaznaczyć, że znaczenie funkcji świadectwa wzrasta w sytuacjach ekstremalnych, takich jak wojna, ludobójstwo, zagłada. Charakterystycznym sposobem myślenia Doležela o sobie jest myślenie opozycyjne (we wspomnieniach są to na przykład opozycje swojskości/obcości, domu/obozu, kraju/emigracji). Jest ono bliskie metodologii strukturalistycznej, której jednym z głównych wyznaczników jest właśnie porządkowanie materiału za pomocą opozycji binarnych. Myślenie w kategoriach systemu oraz innych pojęć charakterystycznych dla strukturalizmu jest tu szczególnie widoczne, podobnie jak utopijne pragnienie kompletnego ujęcia wszystkich faktów, wymiarów,

¹⁴ E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, przeł. A. Dzierżyńska, Gdańsk 2005, s. 100.

¹⁵ Zob. U. Tokarska, *W poszukiwaniu jedności i celu — wybrane techniki narracyjne*, [w:] *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości*, red. A. Gałdowa, Kraków 1999, s. 169–204.

¹⁶ L. Doležel, *Život s literaturou...*, s. 30.

¹⁷ *Ibidem*, s. 32.

¹⁸ Utworzony w tak zwanej Małej Warowni, w 1940 roku, tranzytowy obóz koncentracyjny, w którym faszyci umieszczali ludzi, na przykład członków ruchu oporu, elity, osoby schwytane na przekraczaniu prawa, księży, jeńców wojennych i tym podobnych. Wśród nich 90% stanowili Czesi, reszta pochodziła przede wszystkim z Polski, Jugosławii, Włoch, Francji, Wielkiej Brytanii czy Związku Radzieckiego. Przez ten obóz przeszło około 32 tysięcy osób, z których 2600 zginęło. Większość nie przebywała długo w Małej Warowni, lecz była wysyłana do innych obozów koncentracyjnych.

poziomów życia. W perspektywie wspomnień Doleżela widoczne jest stosowanie instrumentarium zawodowego do konstruowania własnej historii i własnej tożsamości. Do najbardziej charakterystycznych elementów należy tu wspomniane już posługiwanie się opozycjami binarnymi, a także rezygnacja z opisywania siebie w kategoriach psychologicznych i idiosynkratycznych na rzecz ujmowania siebie jako aktanta. Tekst *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory* to opowieść Doleżela-autora, która nie daje wglądu w sferę psychologiczną Doleżela-bohatera. Doležel-autor patrzy na Doleżela-bohatera niejako z zewnątrz. Historia Doleżela-bohatera często relacjonowana jest chłodno i neutralnie, opisy dotyczące stanów emocjonalnych Doleżela-bohatera są lapidarne, oschłe. Bohater wspomnień pokazany jest nie tyle jako podmiot wewnętrznych konfliktów, przeżyć, emocji, ile jako aktant grający określone role na scenie historii — Czecha zmagającego się z nazizmem, naukowca zmagającego się z realiami świata nauki komunistycznej Czechosłowacji, emigranta zmagającego się z wyobcowaniem. Przeważa tutaj „strukturalistyczne” podejście Doleżela do własnej historii, wobec której przyjmuje także postawę świadka¹⁹.

Jak wspomina, jego zainteresowania od czasów wczesnego dzieciństwa znajdowały upust w lekturze. Początkowo były to broszury obrazkowe dołączane do skrzyń z towarami, które pomagał rozpakowywać w sklepie swojego wuja. Potem była to już klasyka literatury czeskiej. „Již v obecné škole jsem přečetl klasiky české literatury — Erbena, Máchu, Čelakovského, Němcovou, Nerudu, Arbesa — ne z povinnosti, ale ze zájmu”²⁰. Elementy prywatnej biografii czeskiego badacza wpływają w późniejszych latach na jego biografię zawodową. Wspomnienia Doleżela to opowieść o samym sobie, to jakby wędrówka z samym sobą i literaturą przez życie. Autor wskazuje na ten aspekt przeżytej drogi życiowej już w tytule swojej książki. Tym samym przyświeca mu określony cel, a mianowicie zaproszenie odbiorcy do wspólnego przebycia drogi badacza-czytelnika. Swój projekt badacz dostosował do określonych adresatów i przewidywanego horyzontu ich oczekiwań, wzorców, reguł i strategii rozumowania. Doležel pisze:

Činnost, které jsem věnoval svůj život po dětství, tj. studium, vyučování a zkoumání literatury, je činnost s významnou kulturní funkcí. Jejím úkolem je poznávání, třídění a tříbení literární produkce nejen národní, ale i mezinárodní²¹.

W kontinuum dziejów człowieka elementy heterogeniczne, a więc dające się rozlokować choćby w strefie zawodowej i pozazawodowej, współokreślają się²².

¹⁹ Pierwsza z trzech najważniejszych postaw autobiograficznych wyróżnionych przez Małgorzatę Czermińską. Zob. *eadem, Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyzwanie i wyznanie*, Kraków 2000, s. 19.

²⁰ L. Doležel, *Život s literaturou...*, s. 18.

²¹ *Ibidem*, s. 8.

²² Zob. M. Modrzejewska-Śmigulska, M. M. Bogusławski, *Czystnieje „profesjonalny” i „nieprofesjonalny” wymiar biografii? Rozważania na kanwie „Opowieści autobiograficznej” Michała Głowińskiego. Refleksja rozpisana na dwa głosy*, [w:] *Biografie naukowe. Perspektywa transdyscyplinarna*, red. M. Kafara, Łódź 2011, s. 128.

Należy zgodzić się z Moniką Modrzejewską-Śmigulską i Marcinem Marią Bogusławskim, że:

przeciwstawienie sobie biografii prywatnej i biografii zawodowej jest czymś sztucznym. Człowiek bowiem doświadcza swojego istnienia jako swoistego kontinuum, w którym to, co prywatne, i to, co zawodowe, jest ściśle ze sobą powiązane, a często również od siebie nieodróżnialne. Mówimy tu o doświadczeniu, zasadniczo bowiem człowiek nie dokonuje świadomego zreflektowania swojego istnienia. Zreflektowanie dokonuje się tylko w określonych momentach — bądź w sytuacjach przełomowych, bądź w sytuacjach, w których narracja autobiograficzna służy osiągnięciom określonych celów, na przykład ubiegania się o prace czy wyższy stopień naukowy. Efektem sytuacji przełomowych są całościowe opowieści autobiograficzne, w których człowiek dokonuje autointerpretacji siebie i swojej historii²³.

Doležel w ciągu swojego życia uczestniczył w wielu wydarzeniach i działaniach, które mogą zainteresować historyków, historyków literatury, a zwłaszcza teoretyków i krytyków literatury zajmujących się dziejami współczesnej myśli teoretycznoliterackiej. Szczególny wymiar ma ten ego-dokument w rekonstrukcji dziejów czeskiej nauki i biografii jej przedstawicieli. Uczeń Bohuslava Havránka wspomina między innymi początki swojej kariery naukowej na gruncie stylistyki. W tekście czytamy, że duży wpływ na jego naukowe zainteresowania mieli również Josef Kurz, Vladimír Skalička, Karel Horálek i Felix Vodička.

Mé sblížení s profesorem Vodičkou, ke které dala má obhajoba podnět, bylo další významnou událostí mého vědeckého vývoje. Hned ve svém posudku Vodička postřehl, že jsem ve své disertaci zmapoval vlastně jen polovinu systému narativních způsobů, tj. rozrůzněnost pásma postav, a že mi tedy zbývá zmapovat druhou polovinu, totiž varietu způsobů vyprávění. Sotva jsem tedy jednu práci dokončil, měl jsem již téma pro druhou. Později, jak se o tom ještě dozvíte, se Vodička stal vlastně mým druhým učitelem, který mě velmi podporoval v mém snažení²⁴.

Autor przypomina, że początkowo sfera jego zainteresowań obejmowała oprócz stylistyki poetykę, cybernetykę, lingwistykę i filozofię języka. W latach sześćdziesiątych był jednym z tych, którzy walnie przyczynili się do odrodzenia tradycji strukturalistycznych. W 1960 roku opublikował książkę *O stylu moderní české prózy*, po czym spadła na niego fala krytyki ze strony dogmatycznych marksistów. Tak o tym pisze:

Knižka vyšla v roce 1960 pod názvem *O stylu moderní české prózy*, což byl komerční titul navržený nakladatelstvím. Já jsem si aspoň vyhradil, aby měla podtitul „Struktura kontextu“. A vida, sotva knižka vyšla, soustředila na sebe palbu těch lidí, kterým jsme tenkrát začali říkat dogmatičtí marxisté. [...] Byl jsem obviněn z toho, že se odchyluji od marxistické teorie literatury, že jsem formalista, strukturalista a že další hříchem je nesrozumitelnost výkladu: [...] Vcelku tedy, že je to nesrozumitelná kniha, která propaguje návrat k protimarxistickým myšlenkám a postojům pražského strukturalismu²⁵.

²³ *Ibidem*, s. 127–128.

²⁴ L. Doležel, *Život s literaturou...*, s. 77.

²⁵ *Ibidem*, s. 78.

We wspomnieniach powraca do 1968 roku, kiedy po inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację wyemigrował do Kanady. Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych prowadził zajęcia ze studentami na uniwersytecie w Ann Arbor. W listopadzie 1968 roku rozpoczął pracę na uniwersytecie w Toronto. W tym okresie wykładał literaturę czeską, rosyjską oraz teorię literatury. Stopniowo zainteresowania Doležela przenoszą się w sferę narratologii, czego świadectwem jest wydana na emigracji książka *Narrative Modes in Czech Literature* (1973). W latach osiemdziesiątych, między innymi pod wpływem filozofii analitycznej, jego uwaga kieruje się w stronę problemu semantyki fikcji literackiej, co ostatecznie wiedzie go do wypracowania jednolitej i całościowej koncepcji semantyki narracji opartej na teorii światów możliwych. Z tekstu dowiadujemy się, że brał czynny udział w recepcji i popularyzacji czeskiej myśli strukturalnej na Zachodzie. Doležel był jednym z inicjatorów badań nad historią praskiej szkoły na emigracji (wspólnie z Ladislavem Matějką jest twórcą tego określenia)²⁶. Strukturalizm był dla niego „doświadczeniem osobistym”. Okres emigracji wspomina z jednej strony jako przeżycie trudne („A tak na nás zatím nepadl stesk po domově, ten přišel až později”²⁷), ale zarazem tragicomiczne w opisie codziennych zmagania i akceptacji innego stylu życia: „Všechny své služby zajišťoval také pro nás, a tak jsme měli brzy své (ojeté) auto, svou automobilovou opravnu, svou banku a svého lékaře. Právnicka jsme naštěstí nepotřebovali a dům jsme si nemohli ani přát”²⁸. Emigracja, wędrówka po zachodnich ośrodkach akademickich, staje się dla niego istotnym doświadczeniem w zakresie przenoszenia informacji o odmiennych warunkach kulturowych.

Do rodzinnego kraju powrócił w 2009 roku. Zdecydowana większość wspomnień poświęcona jest jego karierze naukowej i akademickiej, najpierw w Czechosłowackiej Akademii Nauk, a później w Ameryce. Autor wymienia liczne konferencje, w których uczestniczył. Czasami odbywały się one w wyjątkowych miejscach, dlatego jego „mapa świata” różni się od typowo turystycznej. Odnotowuje także, gdzie opublikowany został jego referat konferencyjny. Referuje liczne polemiki akademickie, w których uczestniczył podczas swojej długiej kariery zawodowej. Krytyce poddaje prace niektórych, jego zdaniem nazbyt cenionych teoretyków, jak na przykład Julia Kristeva czy Michaił Bachtin. Wyraża swój krytyczny stosunek wobec stanu współczesnej kultury, ubolewa nad kultem literackich celebrytów i bestsellerów, falą modnych komiksów, literatury *fantasy*, kryminałów, których wyznacznikiem jest jedynie popularność, masowość i sukces komercyjny. Staje po stronie literatury pięknej, elitarnej jako niezbywalnej części kultury wysokiej. Autor daje czytelnikom wgląd w świat swoich poszukiwań literackich i naukowych, natomiast niewiele wiemy o jego życiu osobistym na emigracji.

²⁶ B. Fořt, L. Doležel, *Rozmluvy z Lubomírem Doleželem (3. část)*, „Aluze” 2001, nr 3, s. 21.

²⁷ L. Doležel, *Život s literaturou...*, s. 148.

²⁸ *Ibidem*, s. 129.

Związek doświadczeń pozazawodowych z zawodowymi jest widoczny w jego wspomnieniach w trzech obszarach: wyboru studiów, a co za tym idzie dziedziny zainteresowań, a potem, w jej ramach, w realizowaniu określonych tematów oraz wyborze metodologii badawczej — strukturalizmu i następnie narratologii. Bycie-w-sytuacji²⁹ jest zatem punktem wyjścia jego drogi zawodowej, od wyboru tematów prac po wybór metody badawczej. Ondřej Sládek zauważa, że Doležel, eksplorując nowe obszary badawcze i rozszerzając swoje zainteresowania naukowe, pozostaje jednak wierny swoim metodologicznym korzeniom związanym z praskim strukturalizmem. Jest jednym z badaczy, którzy z powodzeniem łączyli orientację strukturalistyczną z nowszymi, poststrukturalistycznymi nurtami³⁰. Aktywność zawodowa jest tu jednym z elementów historii badacza uwarunkowanym (i współwarunkującym) pozostałymi elementami historycznego kontinuum.

W przypadku Doležela strukturalisty rzutowało to na sposób rekonstruowania przeżyć autobiograficznych. Wydaje się, że *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory* jest przykładem „udanej biografizacji”, która pozwala chronić pozytywny obraz własnej osoby³¹. U Doležela mamy do czynienia z „profesjonalnym” sposobem uprawiania humanistyki, z autobiografią intelektualną³², w której główny akcent położony jest na rozwój jego pracy naukowej. Prawdopodobnie z tego powodu przytoczył we wspomnieniach tylko te wydarzenia z życia osobistego, które pomogły mu unaocznic drogę jego badawczych poszukiwań. Doležel odtworzył w analizowanym tekście przede wszystkim etapy swego rozwoju intelektualnego. Warto podkreślić, że jest jednym z tych badaczy i reprezentantów praskiej szkoły, którzy w teorii literatury uzyskali niepodważalną pozycję międzynarodową i w znacznym stopniu przyczynili się do rozwoju tej dyscypliny. Dlatego tekst *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory* możemy zaliczyć do autobiografii naukowych (intelektualnych), bardzo ważnych dla historii nauki.

Reasumując, stwierdzić należy, że przez wspomnienia poznajemy bohatera uwikłanego w różne wydarzenia historyczne. Jednocześnie przeprowadza on czytelnika przez proces stawania się dojrzałą, świadomą siebie osobą, proces polegający między innymi na pokonywaniu perturbacji losowych i przełamywaniu poczucia obcości, co pozwala bohaterowi na aktywne i otwarte komunikowanie siebie innym. Obserwujemy to w dwóch warstwach opowieści przeplatających się w całej narracji: w referowaniu rzeczywistości — przez opis epizodów, doświad-

²⁹ Bycie-w-sytuacji wiąże się bezpośrednio z problematyką faktyczności (faktycznego usytuowania rzeczywistości-ludzkiej), umożliwia też mówienie o różnorodnych sytuacjach, które bądź składają się na spluralizowany obraz świata, bądź też na różne światy. Zob. A. Folkierska, *Pytanie o podmiot. Między Heideggerem i Hesselem*, „Forum Oświatowe” 2008, nr specjalny, s. 141–152.

³⁰ Zob. O. Sládek, *Proměny pražského strukturalismu v exilu*, [w:] *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*, t. 1, red. S. Fedrová, Praha 2006, s. 276.

³¹ D. Urbaniak-Zajac, *W poszukiwaniu kryteriów oceny badań jakościowych*, [w:] *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, red. D. Kubinowski, M. Nowak, Kraków 2006, s. 122.

³² Por. P. Ricoeur, *Refleksja dokonana...*, s. 7–53.

czeń, osób, dokonanych wyborów, relacji społecznych składających się na historię życia Doleżela, a widocznych wyraźnie w podejmowanych działaniach na rzecz uprawianej dyscypliny naukowej, współpracy ze środowiskiem akademickim, prowadzeniu wykładów, seminariów, nawiązywaniu relacji przyjacielskich, koleżeńskich czy partnerskich — oraz w konstruowaniu własnego wizerunku na potrzeby opowieści, czyli w opiniach wyrażanych na tematy historyczne i społeczne, komentarzach odnoszących się do zachowania określonych osób, przywołaniu preferencji lekturowych z zakresu tekstów kultury. W zakończeniu swojej książki Doležel pisze: „Celá lidská existence a konání se mi jeví jako putování (často simultánní) po různých možných světech — světech praxe, světech poznání, světech tvořivé představitosti, světech snění”³³.

Bibliografia

- Barthes R., *Wstęp do analizy strukturalnej opowiadania*, przeł. W. Błońska, [w:] *Narratologia*, red. M. Głowiński, Wydawnictwo: słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2004.
- Burszta W., *Nostalgia i mit*, [w:] *Historia: o jeden świat za daleko*, red. E. Domańska, Instytut Historii UAM, Poznań 1997.
- Burzyńska A., Markowski M. P., *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
- Czermińska M., *Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyzwanie i wyznanie*, Universitas, Kraków 2000.
- Demetrio D., *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, przeł. A. Skolimowska, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2000.
- Doležel L., *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory*, Edice Pamět-Academia, Praha 2013.
- Folkierska A., *Pytanie o podmiot. Między Heideggerem i Hessenem*, „Forum Oświatowe” 2008, nr specjalny.
- Fořt B., Doležel L., *Rozmluvy z Lubomírem Doleželem (3. část)*, „Aluze” 2001, nr 3.
- Goffman E., *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, przeł. A. Dzierżyńska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Lejeune P., „*Drogi zeszyte...*”, „*drogi ekranie...*”. *O dziennikach osobistych*, przeł. A. Karpowicz, M. Rodak, P. Rodak, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Modrzejewska-Śmigulska M., Bogusławski M. M., *Czy istnieje „profesjonalny” i „nieprofesjonalny” wymiar biografii? Rozważania na kanwie „Opowieści autobiograficznej” Michała Głowińskiego. Refleksja rozpisana na dwa głosy*, [w:] *Biografie naukowe. Perspektywa transdyscyplinarna*, red. M. Kafara, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- Ricoeur P., *Refleksja dokonana. Autobiografia intelektualna*, przeł. P. Bobowska-Nastarzewska, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2005.
- Schülze W., *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte (Selbstzeugnisse der Neuzeit, t. 2)*, [w:] *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, red. W. Schülze, Akademie-Verlag, Berlin 1996.
- Sládek O., *Proměny pražského strukturalismu v exilu*, [w:] *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvku z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*, t. 1, red. S. Fedrová, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2006.
- Szulakiewicz W., *Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2013, nr 16.

³³ L. Doležel, *Život s literaturou...*, s. 127.

- Tokarska U., *W poszukiwaniu jedności i celu — wybrane techniki narracyjne*, [w:] *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości*, red. A. Gałdowa, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.
- Tuan Y. F., *Przestrzeń i miejsce*, przeł. A. Morawińska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987.
- Urbaniak-Zajac D., *W poszukiwaniu kryteriów oceny badań jakościowych*, [w:] *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, red. D. Kubinowski, M. Nowak, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2006.

Memory/Reminiscence. Notes to the Text by Lubomír Doležel *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory*

Summary

The article addresses the cognitive value of the ego-document by Lubomír Doležel *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory* (2013) published as the sixtieth volume in the Edice Paměť series by the Prague publishing house Academia. Thanks to the analysis of the text, we receive the information necessary to create a picture of the past of the generation of Czechs born before World War II, such as the spiritual climate of this historical period, which is not possible to reproduce based on other documents. For our purposes, it was a sketch of a reflection on fragments of the autobiographical findings of Doležel, a Czech-Canadian linguist, literature theorist, who was among the representatives of the third generation of Czech structuralism, a generation connected by a shared experience of war and operating in a similar political and intellectual context (the dominance of Marxism and structuralism). His text is a record of a particular reality, registration, and testimony of places seen, people met, events he witnessed and leaving a trace of himself and the world in which he was a participant.

Keywords: Lubomír Doležel, memory, reminiscence, scientific autobiography, ego-document

Paměť/vzpomínka. Poznámky k textu Lubomíra Doležela *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory*

Shrnutí

Studie se věnuje otázce poznávací hodnoty ego-dokumentu, jehož autorem je Lubomír Doležel, *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory* (2013), vydaném jako šedesátý svazek v edici Paměť pražským nakladatelstvím Academia. Díky analýze textu dostáváme informace nezbytné pro vytvoření obrazu minulosti generace Čechů narozených před druhou světovou válkou, jako je duchovní atmosféra tohoto historického období, kterou nelze reprodukovat na základě jiných dokumentů. Pro naše účely se jednalo o náčrt reflexe části autobiografických závěrů Doležela, česko-kanadského lingvisty, teoretika literatury řazeného mezi zástupce třetí generace českého strukturalismu, generace spojené sdíleným prožitkem války a působící v podobném politicko-intelektuálním kontextu (dominance marxismu a strukturalismu). Jeho text je záznam jisté reality, záznamem a svědectvím viděných míst, potkaných osob, událostí, jichž byl svědkem, a zanecháním stopy po sobě a světě, ve kterém byl účastníkem.

Klíčová slova: Lubomír Doležel, paměť, vzpomínka, vědecká autobiografie, ego-dokument